

Göstergebilimsel Bakışla Heykel*

Ars. Gör. Ercan YILMAZ**

Özet

Bu çalışma bir sanat disiplini olarak Heykel Sanatını bir üstdil olarak kurgulamayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle, Heykel Sanatının Göstergebilimsel yöntemin inceleme nesnesi olabileceği ortaya konularak, heykel bu bilimin temel kavramları ışığında açıklanmıştır. Ardından, heykel göstergelerinin biçim (gösteren) ve içerik (gösterilen) boyutlarındaki ilişkileri irdelenmiş, 'Bildirişim' kavramından hareketle, heykel aracılığıyla insanlararası iletişimin nasıl gerçekleştiği saptanmıştır. Son olarak da 'Anlamlama' ve 'Anlam' kavramları çerçevesinde Heykel Sanatında anlam yaratımının nasıl oluştuğu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Heykel, göstergebilim, dizge, bildirişim, anlamlama.

Sculpture From A Semiotics Perspective

Abstract

This work aims to construct sculpture, an art discipline, as a metalanguage. In order to do this, first of all, it is put forward that the art of sculpture may be treated as a research object for the semiotics method, and sculpture is analyzed in the light of the fundamental concept of this science. Then, the form (significans) and content (signified) relations in sculpture signs are analyzed, and departing from the communications theory, it is established how human relations realize through sculptures. And last of all it is examined how the creation of meaning in the art of sculpture take place in the framework of the concepts of the concepts of signification and meaning.

Key Words: Sculpture, semiotics, system, communication, signification.

Giris

Farklı bilimsel yöntemler ışığında heykel sanatı hakkında üretilecek her bilgi hem heykeltıraşların üretimini, hem de heykel izleyicilerinin yorum ve eleştirilerinin kalitesini olumlu yönde etkileyecektir. 'Heykelsi Düşünme' adlı yazısında Rogers şöyle diyor: "Bir insanın bir inşaat planını okuyabilmesi ya da herhangi bir konuda yapılan bir tartışmaya katılabilmesinde olduğu gibi, bir heykel yorumunda, heykele katılan düşünceyi takip edebilmek şarttır. Böyle bir kapasiteye sahip olmadan yapılan her türlü eleştirel değerlendirme, konuyla ilgisiz arsız ve münasebetsiz bir şey olur. Bu tür bir yaklaşımla eleştiri yapanlar, yapıtın özgün fantezisi ya da kamusal niteliği hakkında çok şey söyleyebilmelerine rağmen onun heykelsi özneliliğine ilişkin hiçbir şey söyleyemezler."¹

Heykelsi özniteliklere dair bilgi kapasitesine erişebilme yolunun bir yönüyle bilimsel yöntemlerle kazanılacak kuramsal bilgiden geçtiği düşünülerek bu çalışma gerçekleştirilmek istenmiştir. Amaç herhangi bir coğrafya, çağ ya da akımın heykel anlayışını göstergebilimsel yöntemle irdelenmek değil, göstergebilimsel yaklaşımla heykeli bir üstdil olarak kurgulamak ve bu üstdil bileşenlerini açıklamaktır.

* Bu makale, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Heykel Anasanat Dalı'nda tamamlanan "Heykel Sanatına Göstergebilimsel Bir Yaklaşım" başlıklı Yüksek Lisans tezinden oluşturulmuştur.

** Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Heykel Bölümü.

¹ L. R. Rogers, *Heykelsi Düşünme-1*, Çev. Adem Genç, Hacettepe Üniversitesi, G. S. F. Yayınları: 12, Sanat Yazıları IV, Ankara, s.73

1. Göstergebilim

Diller, davranışlar, jestler, sağır dilsiz alfabeti, görüntüler, trafik işaretleri, bir müzik yapıtı, bir resim, bir tiyatro gösterisi, bir film, reklam afişleri, moda, yazınsal yapıtlar, çeşitli bilim dilleri, bir mimarlık düzenlemesi, kısaca bildirişim amacı taşıyan taşınan taşınan her anlamlı bütün çeşitli birimlerden oluşan bir dizgedir. Gerçekleşme düzlemleri değişik olan bu dizgelerin birimleri de genelde, gösterge olarak adlandırılır. Anlamlı bütünleri, bir başka deyişle gösterge dizgelerini betimlemek, göstergelerin birbirleriyle kurdukları bağıntıları saptamak, anlamların eklenerek oluşma biçimlerini bulmak, göstergeleri ve gösterge dizgelerini sınıflandırmak, ya da insanla insan, insanla doğa arasındaki etkileşimi açıklamak gibi birçok araştırma, göstergebilim diye adlandırılan bir bilim dalının alanına girer. Göstergebilim terimi iki etkinliği birden belirtir: Bunlardan ilki; göstergeleri bildirişim açısından inceleyen ‘Bildirişim Göstergebilimi (Semioloji)’dir. İkincisi ise; anlamsal üretim (Anlamlandırma) olgusunu araştıran ‘Anlamlama Göstergebilimi (Semiyoetik)’dir.² Bu çalışma da ilerleyen bölümlerde inceleme nesnesini (Heykel’i) her iki yönden irdeleyecektir.

İnsanla insan ya da insanla herhangi bir şey, bir durum arasında anlam iletişimi kuran her araç bir göstergedir: “İnsan, zihninde bir mesaj inşa eder; bu, bir başka insana anlatmak istediği bir anlam yumağı, bir düşünce ya da düşünce sürecidir. Her iki insan da öğrenmiş oldukları, ortak kod ya da dilbilgisine sahiptir. Bu kod aracılığıyla birincisi, (kaynak) mesajını örneğin, özel bir ifade biçimine, bir cümle haline sokar. Ardından bu cümleyi bir belirtkeye, bir sesler dizisine dönüştürüp fiziksel bir biçime sokar ve bu belirtkeyi bir kanaldan iletir. İletilen belirtke, ikinci insan (alıcı) tarafından alınır, kodu çözülür, özgün mesaj elde edilir. Bir zihinden ötekine bir düşünce aktarımı yapılmıştır.”³

Her gösterge iki boyuttan oluşur; ‘Gösteren’ ve ‘Gösterilen’. Bu iki boyut göstergenin ayrılmaz iki ögesidir. Birbirine bağımlıdır ve birbirlerini varsayarlar. *Gösteren*; göstergenin biçim boyutudur. Algılarımızla kavradığımız taraftır. Termometreyi örnek verecek olursak; tahta ya da metalden, üzerinde rakamların ve içinde cıva bulunan cam bir bölümden oluşan, elimizle tutup, gözümüzle gördüğümüz form bütünü. *Gösterilen* ise; göstergenin içerik-kavram boyutudur. Bunu zekâmızla kavrarız. Yine termometreden örnek verilirse; burada gösterilen, ortamın santigrat cinsinden ısı değeridir. Tabi bu kavramsal bilgiyi alıp deşifre edebilmek için öncelikle bellekte böyle bir alet ısı-ölçer olarak yer etmiş olmalı ve bu aletin işleyiş mekanizması yani neyi nasıl gösterdiği önceden öğrenilmiş olmalıdır.

2. Bir İletişim Biçimi Olarak Heykel

Heykel sanatı da tüm diğer sanatlar gibi bir iletişim biçimidir ve bu iletişim biçimi yazılı iletişim biçimlerinden çok daha eski çağlara dayanmaktadır. Her topluluk, her coğrafya ve her tarihsel döneme dair üslup farklılıkları gözlenirse de ve hatta her inanç ve düşünce sisteminde farklı anlamların insanlara aktarılması için farklı form anlayışları kullanılmışsa da, heykelin en önemli işlevlerinden biri insanlarla iletişim kurması ve böylelikle onlara anlam aktarmasıdır. Kendini ifade edebilme tarzı olarak bu sanat disiplini tercih eden her sanatçının da birincil amacı; diğer insanlara bir şeyler aktarabilmek, onlarla iletişim kurmaktır. Bu konuda heykeltıraş Giacometti şunları söylüyor; “Yontu benim için, güzel bir nesne değil, gördüğümü biraz daha iyi anlamaya çalışmak için, herhangi bir başta beni çeken, beni büyüleyen şeyi biraz daha iyi anlamaya çalışma için bir araç. Biraz başarılı olmuşsa, bir yontu ancak, benim gördüğümü başkalarına anlatmaktan, başkalarıyla iletişim kurmaktan başka bir şey değildir.”⁴

İletişim; “Bir bildirinin vericiden alıcıya bir kanal (taşıyıcı) üstünden aktarılması, alıcı tarafından da kaydedilmesi demektir. Bildirinin anlaşılabilmesi için vericinin de alıcının da aynı dizgeyi / şifreyi kullanmaları ve tanımaları gerekir. Yoksa alıcıya ulaşan şey gürültüden (parazitten) ibaret kalır. Kısacası iletişim, vericiden alıcıya, iki tarafın da üstünde anlaşılıkları bir

² Mehmet Rifat, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1*, Yapı Kredi Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 1998, s.111, 112

³ Peter Wollen, *Sinemada Göstergeler ve Anlam*, Metis Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 1989, s.161

⁴ Mary Lisa Palmer-François Chausse, *Yazılar/Alberto Giacometti*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1998, s.114

taşıyıcı-dizge aracılığıyla ve bu dizgenin kapsamı içinde alıcının çözebileceği, anlam verebileceği bir bildirinin aktarılması sürecidir.”⁵ Heykel aracılığıyla iletişim kurabilmenin ilk şartı da; hem yapanların hem de izleyenlerin, heykel sanatının insanlık tarihi boyunca bir iletişim biçimi olduğu ve bu iletişimin belli kurallar çerçevesinde geliştiğine dair bir genel fikre sahip olmalarıdır. Her iki taraftan herhangi birinin bu konudaki algılama ya da kavrama yetersizliği heykelin bir iletişim aracı olarak tanımlanamamasına ve iletişimin gerçekleşmemesine yol açar.

Göstergebilim kültürel olguları iletişim açısından inceleyen bir bilim dalı olduğu için, heykel de kültürel bir olgu olması ve insanlararası anlam aktarımını sağlayan özel bir iletişim biçimi olmasından dolayı göstergebilimin inceleme nesnesi olabilir. Eşdeyişle heykel göstergebilimsel yöntem ve kavramlar ışığında da incelenebilir.

3. Bir Dil-Dizge (Sistem) Olarak Heykel

Heykel bir bakıma insanların üç boyutlu nesnelere aracılığıyla iletişim kurma adına oluşturdukları ve geliştirdikleri bir dildir. Bu dili diğerlerinden ayıran temel özellik ise, bu üç boyutlu nesneyi (plastik formu) oluşturan birimlerin nasıl ve hangi kurallarla bir araya getirildiğiyle, bunun nasıl farklı anlamlar doğuracağına dair kendine has yöntemidir. Bu kurallar ve yöntem her toplum, akım, coğrafya ya da çağa göre farklılıklar göstereceğinden ayrı birer çalışmanın konusu olabilirler. Fakat burada irdelenecek olan, tüm diğer diller gibi heykel dilinin de bir sistem (dizge) olma olgusudur.

“Başlangıç nasıl olmuş olursa olsun, bugün için dil tek tek sözcüklerden oluşan bir yığın değildir. Her sözcük ya da dilsel simge başka sözcüklerle belli kurallar uyarınca ilişki içindedir. Bu kurallar belli bir dizge (sistem) oluşturur. Yani her simge başka simgelerle ilişkilidir. Anlamın boyutları ve ifade gücünün sınırları öteki simgeler, sözcüklerle olan ilişkilerden geçer. Yalnız anlam alanında değil, öteki sözcüklerle kuracağı ilişkiler (sıralanma, çekim, dil bilgisel düzen) alanında da belli kurallarla donatılmıştır. Tek başına var olan bir gösterge yoktur. Her gösterge bir göstergeler dizgesi kapsamı içinde değer kazanır. Dizge kavramı çok önemlidir, çünkü insanın her şeyi bir bütün içinde değerlendirdiğini, ilişkileri kavramaya çalıştığını ve gerçekliği -hep kendisinin kavradığı kadarıyla- bir dizge kurarak yeniden ürettiğini, yansıttığını gösterir. Gerçekliğin kavranması derinleştikçe, genişledikçe, o konuya ilişkin model, dizge de değişikliklere uğrar.”⁶

Heykel de tek tek birimlerin rasgele yan yana gelmesiyle oluşmuş üç boyutlu bir form yığını değildir. Her heykelsi birim diğer birimlerle belli kurallar eşliğinde bir araya getirilir. Bu kuralların oluşturduğu bütüne ‘Heykel Kompozisyonu’ diyebiliriz. Bir heykel kompozisyonu, bir dizge, yani sistemli bir bütündür. Bu kompozisyonu oluşturan her birim diğer birimlerle ilişkilidir / ilişkili olmalıdır. Böylelikle elde edilen her bütünün (heykelin) kazanacağı anlam ve ifade gücü sınırı, işte bu kurulacak ilişkiler zincirinden geçer. Ayrıca kompozisyondaki her birim, diğer birimlerle kurduğu ilişki içinde görece anlam kazanır. Heykelde tek başına anlamlı birimlerden söz etmek doğru değildir.

Gerçekliğin yeniden üretme ve yansıtma dizgelerinden/sistemlerinden biri de ‘Heykel Sanatı’dır. İnsanların gerçekliği kavrayışları değiştikçe, genişledikçe ya da derinleştikçe heykel dizgesini (kompozisyonunu) oluşturan kurallar da değişiklik gösterecektir. Fakat heykel dizgesinde değişmeyecek bir şey vardır; her değişimin kendinden önceki kuralların bilgisini kendi içinde saklı tutması ve onlara göndermede bulunma zorunluluğu. Bunun gerçekleşmemesi durumunda ortaya çıkacak şey, söz konusu dizgeyi çağrıştırmayacağından ve bu dizgenin bilgisiyle deşifre edilemeyeceğinden, heykel değil başka bir şey olur. Bu şöyle de ifade edilebilir: ‘Heykel Sanatı’ denilen şey dilin bütünü, ‘Heykeller’ de bu dilin bilgisiyle üretilmiş sözlerdir. Söz ancak dilin bütünüyle ilişkili olduğunda o dile ait ya da o dil için anlamlı olur.

⁵ Fatma Erkman, *Göstergebilime Giriş*, Alan Yayıncılık, Birinci Basım, İstanbul, 1987, s.11

⁶ A.e., s. 18

4. Gösterge Dizgesi Olarak Heykelin Özellikleri

“Göstergelerin bir biçimi bir de içeriği bulunur. Biçimlerin ayrı bir dizge alanı, içeriklerin de ayrı bir dizge alanı vardır. İçerikle bağlantısı kurulmamış biçim tek başına anlamsız olduğu gibi, biçimle bağlantısı kurulmamış kavram da ifade edilemeyeceğinden iletişimsel niteliğini yitirir ve toplumsal iletişim örgüsü içinde bir değer taşıyamaz. Saussure, biçime gösteren, içeriğe de gösterilen demiş, bu ikili yapısıyla tanımladığı göstergeyi iki yüzü birbirinden ayıramayan bir kâğıda benzetmiştir.”⁷

Bir heykel pek çok göstergenin bir araya gelerek oluşturduğu sanatsal bir gösterge dizgesidir. Bu göstergeler bütünüünün de bir biçim (gösteren) ve bir içerik (gösterilen) boyutu vardır. Bu yüzden heykeli oluşturan göstergelerin biçimleri ayrı bir dizge, içerikleri ayrı bir dizge oluşturur. Fakat bu iki dizge arasında çok sıkı bir bağlantı vardır. Bu bağlantının varlığı fark edilmezse, heykelin anlamı biçimsel kurgusuyla karıştırılabilir veya amaçlanan içeriğe ulaşma adına nasıl bir biçim kurgulanmalı sorusu cevaplanamayabilir. Heykel ne salt biçimdir ne de salt düşünce. Bu anlamda heykel için kısaca; üç boyutlu bir form (gösteren/ler) aracılığıyla, bir içeriği (gösterilen/ler) gösterme sanatıdır denebilir. Heykel kendi dışında bir şeyleri de işaret eder. Bunu Giacometti şu şekilde ifade ediyor: “Yalnızca kendi varlıklarını sergileyen nesnelere tersine, bir yontu ya da bir resim her zaman, yalnızca kendi varlığını değil, başka bir şeyi de sergiler.”⁸

Yabancı bir dil öğrenilmek istendiğinde, bir sözlükteki sözcüklerin tümünü anlamlarını bilmeksizin ezberlemek ve sonra da bir dilbilgisi kitabından dilbilgisi kurallarını bellek o dilin öğrenildiği sonucunu doğurmaz.⁹ Aynı şekilde, bir gösterge dizgesidir dediğimiz heykeli yapabilmek için; heykeli oluşturan birimleri, anlamlarını bilmeden ezberlemek ve daha sonra da bu birimleri bir dönem heykelinde, bir akımda veya bir heykeltraşa görüldüğü biçimiyle yan yana getirmek yeterli değildir. Benzer bir biçimde herhangi bir heykeldeki en küçük birimleri anlamlarını bilmeksizin algılarla ayırt etmek, bu ayırt edilen birimlerin bir araya getirilişini de daha önceden bilinen şablonlara oturtmaya çalışmak ve son olarak da bu komplike formun dış dünyadaki hangi somut nesneye benzediğini düşünerek, buna bir cevap yakıştırmak, o heykel için yeterli ve doğru bir değerlendirme değildir.

Heykel yapmak için form bilgisi (heykelin gösteren boyutuna dair bilgi) gereklidir ama tek başına yeterli değildir. Anlamalı bir heykel yapmak için de, bir heykeli anlayabilmek için de, hem heykeli oluşturan birimlerin anlamlarına dair, hem de bu birimlerin bir araya getiriliş kurallarının anlamına dair belli bir anlayışa sahip olunmalıdır. Özellikle bir heykeltraş için iş bununla da sınırlı değildir. Heykeltraş özgünlük ve özneliği yakalayabilmek için hem genel heykel diline dair bu anlamların yani şifrelerin bilgisine sahip olmak, hem de işlerinde bu şifrelerin bilgisi saklı kalacak şekilde yeni şifreler geliştirmek zorundadır.

Bu yeni şifreler heykel göstergelerinin gösterilen boyutunun yeni gösterilenleri çağrıştıracak biçimde gösterenlere dönüştürülmesiyle elde edilir. Sanatsal göstergelerin en önemli özelliği budur. Bir göstergedeki gösterilen, söz konusu göstergenin başka göstergelerle ilişkilendirilmesiyle yeni bir göstergeye dönüştürülür ve dolayısıyla yeni bir gösterilen boyutu elde edilir. Sanatsal göstergelerde: “Gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki daha çok sezgisel, çapraşık ve öznel. Kısacası iletilen anlam bir bakıma şifrelenmiştir. Kurumlaşmış anlam ilişkilerinin geçerli olmadığı, simgesel ilişkinin karmaşık olduğu ve göstergenin yoruma açık olduğu bu şifrelerde bir gösteren (biçim) birden çok gösterileni (kavram) çağrıştıracaktır. Sanat ve yazın alanında yeni anlamlar bu çeşit göstergeler yoluyla üretilir.”¹⁰

Heykel; insanın kavramsal zekâsını kullanarak, dış dünyayı gözlemlemesi, araştırması ve bu dünya ile insan arasındaki ilişkilerin bulunup çıkarılması amacıyla kurduğu sanatsal dizgelerden biridir. Bu anlamda heykel dış dünyadaki somut nesnelere gönderme yapabileceği gibi soyut kavramlara da gönderme yapabilir. Özetle bir heykel bildiğimiz tanıdığımız nesnelere benzeyebilir

⁷ Erkman, a.g.e., s. 44, 45.

⁸ Palmer-Chaussande, a.g.e., s. 114.

⁹ Erkman, a.g.e., s. 35.

¹⁰ Erhan Tuna, *Göstergebilimsel Bir Yaklaşımla Ortaoyunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1990.

ya da hiç benzemeyebilir. Bu bağlamda Umberto Eco'nun Resim Göstergeleri hakkındaki görüşlerini Ayşe Kıran şöyle aktarıyor: "Resim göstergesi ya da resimleştirme bir düştür. Görsel bir gösterge, doğası gereği dış dünya göndergesinin (ögesinin) tüm özelliklerini içinde barındıramaz; dokusunu, tadını, hacmini, kalori miktarını, faydalarını. Nesne ile resmi arasında sadece belli sayıdaki algılama koşulları ortak olabilir; rengi, biçimi, ışığı, görüldüğü açı. Algılama kültürel bir olgudur; bilgiye, birikime ve resim üzerinde anlaşmaya varılmış bir çizgi, bir biçim anlayışını ifade eden bir bilgi koduna bağlıdır. Nesne ile resmi arasındaki benzerlik ilişkisi basit bir ikiye katlanma ya da üst üste gelme işlemi değildir"¹¹

Bir heykel göstergesi de dış dünyadaki herhangi bir nesneye benzese de, bu benzeştiği nesnenin tüm özelliklerini içinde taşımaz. Aralarında sadece bazı algılama koşulları ortaktır. Bir heykelin dış dünyadaki bir nesneye benzemesi ya da çağrıştırması durumunda dahi, heykelle dış dünya nesnesi arasındaki bağlantı direkt değildir. Çünkü algı kültürel bir olgudur. Farklı kültürler dış dünya nesnelerini farklı farklı algılarla böylelikle benzerlik olgusu da farklılık gösterir. Bir heykelin bir şeye benzetilerek yapılabilmesi ve izleyenlerce de o şeye benzediğinin saptanabilmesi; kültürel ve bilimsel bilgiye, birikime, anlaşmaya varılmış bir biçim anlayışına, bir bilgi koduna bağlıdır. Heykelde, biçimin bir araç oluşu gibi, bu biçimin dış dünyadaki bir nesneye benzeyip benzememesi de anlatım için bir araçtır, amaç değil.

5. Heykel Dizgesindeki Göstergelerin Gösteren Boyutundaki İlişkileri

Pek çok heykel göstergesinin bir araya gelmesiyle oluşan Heykel Dizgesi'ndeki göstergeler, biçimsel boyutta da (gösteren boyutu) belli özelliklere sahiptirler. Bunlar tür, işlev ve diğer göstergelerle ilişkileri açısından biçimsel anlamda sınıflandırılabilir. Heykel göstergelerinin buradaki sınıflandırılması, Göstergibilim'in kavramları olan ve her tür göstergeyi biçimsel (gösteren) boyutuyla sınıflandırmaya yarayan 'Dizi' ve 'Dizim' kavramlarına göre yapılacaktır.

"Dizi ilişkisi, birbirinin yerine geçebilecek göstergeler arasında oluşan ilişkidir. Aynı dizide yer alan iki gösterge (ya da daha çok sayıda gösterge) dizge içinde birbirinin işlevini taşıyabilir."¹² Heykel kompozisyonu (heykel dizgesi) dediğimiz şey planların (yüzeylerin) bir araya gelmesiyle oluşan üç boyutlu bir nesnedir. Heykeli oluşturan bu planlar da belli nitelikteki birimlerin birlikteliğinden oluşur. Bu nitelikler kendi içlerinde birer olasılık zinciri oluştururlar ve her zincir içinde, anlatım gereği tercih edilebilecek ve birbirinin yerini alabilecek seçenekler vardır. Bir heykel planını; malzeme (taş, ağaç, metal, vb.), yüzey tipleri (içbükey, dışbükey, vb.), bu yüzeyin sahip olabileceği doku çeşitleri, bu yüzeyin yer düzlemine ve heykeldeki diğer yüzeylere göre alacağı uzaysal konumu (dikey, yatay, diyagonal vb.), bu yüzeyin büyüklük olasılıkları vs. oluşturur. İşte bir planı oluşturan, saydığımız özelliklerin her grubunda yer alan olası tercihler, aynı zincirde yer alırlar. Birbirinin yerini alabilecek olan birimlerden oluşan bu zincire dizi denilir. Bu dizisel birimler bir heykelin çözümlenmesinde erişilebilecek en küçük anlamlı birimlerdir ve bunlara aynı dizide yer alan heykel göstergeleri denilebilir. Bu birimler tek başlarına değil diğer dizilerdeki göstergelerle kurdukları ilişkilere göre görece anlamlıdırlar.

"Çeşitli dizilerdeki birimlerin seçilip anlamlı bir bütün oluşturmaları için başka dizilerin birimleriyle ilişki kurmaları gerekir. Birbirleriyle ilişkiye girerek anlamlı bir bütün oluşturan birimlerin kurduğu yapıya dizim denir."¹³ Bir dizideki gösterge ya da göstergelerin diğer dizilerdeki gösterge ya da göstergelerle belli kurallar çerçevesinde bir araya gelerek oluşturdukları anlamlı bütünlere yani planlara 'Heykeldeki Dizimsel Göstergeler' denebilir. Bu dizimsel göstergeler sonsuz çeşitlilikte olabilirler çünkü bir dizide yer alan seçenekler başka dizilerde yer alan diğer seçeneklerle çok farklı biçimlerde yan yana gelebilir.

Heykelde dizisel göstergeler bir araya gelerek dizimleri yani planları, farklı dizimler de (planlar) bir araya gelerek dizge dediğimiz bir üst gösterge olan heykel kompozisyonunu oluştururlar. Fakat heykeldeki dizisel ya da dizimsel göstergelerden bahsedilirken bunları hep dolu (pozitif)

¹¹ Ayşe Kıran, "Dil ile Resmin Buluştuğu Yer", *Anadolu Sanat Dergisi*, Sayı-2, Eskişehir, 1994, s. 94,95

¹² Erkman, a.g.e., s. 52

¹³ A.e., s. 52

hacimler olarak algılamak yanlıgısına düşülmemelidir. Çünkü boşluk-doluluk birbirinden ayrılmaz kavram çiftlerindedir ve biri olmadan diğzerinin varlığından söz edilemez. Dolayısıyla hem birer birim olarak heykel göstergelerinin tümü, hem de bir üst gösterge olan heykel kompozisyonu (gösterge dizgesi), negatif-pozitif ilişkiler temelinde oluşur. Kompozisyondaki her birim belli uyum kurallarıyla bir araya gelir. Buradaki uyuma denge anlayışı da denebilir. Fakat bu denge anlayışı çağdan çağa, coğrafyadan coğrafyaya, toplumdan topluma ve insandan insana değişir. Çünkü heykelde dengeyi oluşturan, ritim, boşluk-doluluk, ıfık-gölge vs. gibi her anlatım elemanı aslında, yaşamı algılayış ve anlamlandırış biçiminin soyutlanmış halleridir. Bu nedenle her heykel aslında çıktığı çağ ve toplumun ve onu yapan kişinin, yaşamı ve evreni nasıl algılayıp - anlamlandırdığıyla, kendinin (ya da insanın) bu yaşam içinde nereye ve nasıl konumlandığının/konumlandırıldığıının bir göstergesidir.

6. Gösterilen-Gösteren İlişkisi Açısından Heykel Göstergeleri

Göstergebilimci Peirce göstergeleri farklı bağıntılar açısından üçlü gruplara ayırarak sınıflandırıyor. Dilsel göstergeler alanından çıkararak görsel göstergeler alanına girdiği ve gösterenin gönderme yaptığı gerçek nesneyle olan bağıntısı açısından yaptığı sınıflandırmaya göre göstergeler; görüntüsel gösterge (icon), belirti (index) ve simge (symbol) olarak bölünür.¹⁴ Bir gösterge sadece görüntüsel, belirti ya da simge gösterge olabileceği gibi her üçü birden de olabilir.

Heykelde Görüntüsel Göstergeler: “Görüntüsel gösterge, nesnesine benzemesi açısından nedenlidir. Niyetlidir, yani iletişim amacıyla üretilmiştir. Ama yalınlaştırılmış (ya da soyutlanmış) bir plan çizimi de görüntüsel gösterge sayılır. Planla yapılacak bina arasındaki benzerlik birebir bir kopya değildir, ama plan, nesnesinin (binanın) niteliklerini ve bu nitelikler arasındaki ilişkileri yansıtır. Görüntüsel gösterge, bize gönderim nesnesini çağrıştırmak için, benzerlik alanında yeterli ipuçları taşıyan göstergedir. Unutmayalım ki, dünyadaki nesnelere algılarken de tüm ayrıntıları algılayamayız, belli ana çizgiler bizde o nesnenin çağrışımının oluşmasına (yani nesnenin ne olduğunu anlamamıza) yeter. İşte görüntüsel gösterge, bu asgari ana çizgiler aracılığıyla kurduğu benzerlik sayesinde nesnesini yansıtır.”¹⁵

Heykeldeki görüntüsel göstergeler de nesnesine fiziksel görünüş açısından birebir benzeyebilir, çok az benzeyebilir ya da sadece bazı niteliklerini çağrıştıırabilir. Bu duruma heykeldeki realist, soyutlamacı ve soyut tavırlar örnek verilebilir. Her üç heykel anlayışındaki görüntüsel göstergeler, gösteren (biçim) boyutunda farklılıklar gösterirler. Bu kaçınılmazdır çünkü farklı çağların, farklı yaşam biçimlerinin ifade yöntemleri de değişecek, farklılıklar gösterecektir ve dolayısıyla heykel dili de değişecektir. Fakat gösterilen boyutundaki bir şey ortaktır o da, insana ait duygu, durum, olgu, duyarlık ve sorunların saptanarak bunlara işaret edilmesidir.

Bir sanat eserinde ya da bir heykelde dış dünyadaki somut bir nesneye veya varlığa bire bir benzeyiş, bir miktar benzeyiş ya da bu nesne veya varlığın sadece belli yapısal özelliklerini taşıma, sadece gösteren boyutuyla ilgili bir sorundur. Oysaki sanat eserlerinin ya da heykelin amacı/ anlamı gösterilen boyutudur. Yani bir takım araçlarla içeriği, bir anlamı işaret etmek, kısaca sanat objesinin kendi görünümü dışında başka bir şeyi işaret etmesidir.

Heykelde bir araç olan soyut formbilgisel kurallarla amaç olan anlam aktarımı birbiriyle karıştırılmamalıdır. Farklı heykellerde kullanılan görüntüsel göstergeler, heykel anlayışına bağlı olarak farklılıklar gösterecektir. Fakat bunlar bir heykelin içeriğinin değerlendirilmesinde kıstas olamazlar, çünkü heykel için her tür gösterge olduğu gibi, görüntüsel göstergeler de birer araçlardır, amaç değil. Dolayısıyla Heykel Dili'ne ait belli formbilgisel kurallarla bir araya getirilmiş göstergeler toplamı (dizge) aracılığıyla, anlam aktarımı yapabilen her üç boyutlu nesne heykeldir. Bu bağlamda bir şey ya heykeldir ya da değildir. Çağlar, kültürler ve heykeltraşlar arasındaki anlayış farklılıklarından yola çıkarak, eski ya da yeni oluşu (veya geleneksel ya da modern oluşu) üzerinden hareketle ‘İyi Heykel’ ya da ‘Kötü Heykel’ gibi karşılaştırmalar ya da adlandırmalar anlamsızdır.

¹⁴ Wollen, a.g.e., s. 124.

¹⁵ Erkman, a.g.e., s. 47.

Heykeltıraş Giacometti bu konuda şöyle diyor: “Her nesne çalışmak ya da iş görmek amacıyla yapılır. Bitmişliği ölçüsünde yetkindir, daha iyi çalışır ve daha güzeldir. Daha fazla geliştirilmiş bir nesne, daha az geliştirilmiş olanı tahtından indirir. Hiçbir yontu, bir başka yontuyu tahtından indiremez. Yontu bir nesne değildir, bir sorudur; bir soru, bir cevap. Ne bitmişliğe ulaşabilir, ne de yetkinliğe. Bu konuda soru bile sorulamaz.”¹⁶

Heykelde Belirti Göstergeler: “Belirtide, gösterenle gösterilen arasında nedenli bir bağ vardır! Duman ateşin, yerdeki su birikintisi biraz önce yağmur yağmış olduğunun, evdeki yanık yemek kokusu yemeğin ateşte unutulup yanmış olduğunun belirtisidir. Belirtinin oluşumunda, temelde bir şey aktarma niyeti yoktur. Doğa, insanlar uzaktan dumanı görüp de bir yerde ateş yandığını anlaşılar diye ateşe dumanı eklememiştir. Gene de, insan bu belirtileri gerideki nesneye bağlamayı ve bunlardan o nesne hakkında bir bilgi edinmeyi öğrendiği anda bu belirtiler, ortaya çıkmalarına neden olan durumun, nesnenin göstergesi olur ve onun yerine geçerler”¹⁷

Heykel sanatında da bu tür göstergelere sıkça rastlanır ve kullanılır. Bu tür göstergelerin amacı bir şey ortada gerçekten yok iken (burada heykel kompozisyonunun bütünü kastedilmekte) o durum ya da şey hakkında yanılısama yaratmak ya da çağrışım yaptırmaktır. Bazen çalışma heyecanını ya da psikolojisini belirten nedenli ama niyetsiz göstergeler olabilir; buna çalışma aşamasında kendiliğinden oluşan doku değerleri örnek verilebilir. Fakat genelde heykeldeki bu tür göstergelerin tümü nedenli ve niyetlidir. Örneğin; genelde dışbükey yüzeylerden oluşan bir formdaki içbükey yüzey, dışsal bir etkenin ya da enerjinin belirtisi, pürüzsüz yüzeyler arasındaki amorf bir doku içsel bir deformasyonun belirtisi olabilir. Ya da figüratif bir çalışmadaki insan ayağının negatif formu o insan orada olmadığı halde onun belirtisi olabilir. Tabi tüm bunlar dizge (heykel kompozisyonu) içindeki yerlerine/konumlarına göre görece anlam kazanırlar.

Heykelde Simge Göstergeler: “Saussure gibi Peirce’ de simgeyi bir gösterge haline getiren bir anlaşmadan söz eder. Simge türü gösterge bireysel istemin dışına çıkar. Simgesel göstergenin nesnesiyle arasında benzerlik yoktur, ne de aralarında varoluşsal bir ilişki bulunur. Simgesel gösterge uzlaşımaldır ve bir yasa gücüne sahiptir”¹⁸ Kullanıcılar bu tür göstergeleri değiştiremez ve farklı anlamlandıramazlar. Bir dilin (örneğin Türkçe) tüm sözcükleri simge göstergelerdir ve bu dil ile iletişim kurmak isteyen herkes bu sözcükleri olduğu gibi kabullenmek zorundadır.

Heykelde de simge göstergeler vardır ve hatta bu dilin göstergelerinin büyük bölümü simge sınıfına girer. Simge göstergelerin bazıları zaman içinde terk edilebilir, kullanımı azalabilir ya da bunlara yenileri eklenebilir ama değişmez olan şey, herkes tarafından aynı anlama gelecek şekilde üzerinde anlaşılması olunmasıdır. Örneğin bir heykelin elindeki zeytin dalı her zaman barışın simgesi, ya da bir heykelin elindeki terazi her zaman adaletin simgesi olacaktır. Bunlar farklı göstergelerle yan yana getirilerek veya ilişkiye sokularak elbette ki başka anlamlara ulaşmak mümkündür, fakat bunların tek başlarına anlamları hep sabit kalacaktır. Heykeldeki simge göstergelere daha soyut ve yapısal örnekler verilecek olursa; küre ya da bu biçime yaklaşan formlar mükemmelliği simgelerler çünkü doğadaki üç boyutlu nesnelere alabileceği en yetkin biçim budur. Dikey aks insanın hayvandan farklılaşmasının (yerçekimini yenmesi, ayağa kalkması), gökyüzüne yönelmesinin ve göksel güçlerin ya da aklının simgesidir. Yatay akslar yerel güçlerin, diyagonal hareketin ve tedirginliğin simgesidir vs.

Peirce’e göre göstergelerin en mükemmeli; görüntüsel gösterge, belirti ve simgesel göstergelerden mümkün olduğunca eşit parçalar alınarak oluşturulan göstergelerdir.¹⁹ Buradan yola çıkılarak şöyle söylenebilir: Tek başına bir heykel göstergesinin her üç özelliği de taşıması ya da bir gösterge dizgesi olan heykelde bu tür göstergelerden her üçünün de yer alması o heykelin hem düşünsel boyutundaki zenginliğini hem de ulaşılabilecek anlam boyutundaki zenginliğini arttıracaktır.

¹⁶ Palmer-Chaussande, a.g.e., s. 113, 114.

¹⁷ Erkman, a.g.e., s. 46.

¹⁸ Wollen, a.g.e., s. 125.

¹⁹ A.e., s. 144.

7. Bildiri/Mesaj Olarak Heykel

Heykel sanatının bir iletişim biçimi olduğu ve insanlararası anlam aktarımının bir türü olduğu ortaya konmuş ve heykelin en önemli özelliğinin ‘mesaj (bildiri) taşıyan bir nesne’ olduğuna değinilmiştir. Bu mesajı taşıma aşamasında gösteren (biçim) boyutunun kurallarının bilinmesinin de gerekli olduğu fakat tek başına yeterli olmadığı sonucuna varılmıştır. Tekrar vurgulanacak olursa heykelde gösteren (biçim) boyutu, amaca yani içeriğe (gösterilen boyutu) ulaşma için sadece bir araçtır ve bu araç heykelden heykelle büyük farklılıklar gösterebilir. Burada biçimin önemsizliğinden değil, bir şeyin heykel olabilmesi için ‘sadece bir biçime sahip olmasının’ yeter-sizliğinden söz edilmektedir.

R. Jacobson’a göre her çeşit dilsel bildirişim altı temel ögenin birleşimiyle oluşur. “Bu taslağa göre, konuşucu (konuşan kişi, verici, gönderen) dinleyiciye (dinleyen kişi, alıcı, gönderilen) belli bir düzğünden (kod, kurallar bütünü) yararlanarak bir bildiri (ileti, mesaj) gönderir. Bu karşılıklı ya da tek yönlü bildiri iletimi de belli bir bağlamda (dış gerçek) ve ‘bağlantı’ sağlayan bir oluk (kanal, fiziksel destek) aracılığıyla gerçekleşir.”²⁰ Bu tanımdan hareket edersek bir heykeltıraş da (heykeli yapan kişi, sanatçı, mesaj gönderen) izleyiciye (heykeli gören kişi, sanatsever, alıcı, mesaj gönderilen) belli bir dizgeden (heykel kompozisyonu, kurallı bütün) yararlanarak bir bildiri (ileti, mesaj, içerik, anlam) gönderir. Bu tek yönlü bildiri iletimi, sınırlı ve belli bir bağlamda (dış gerçek, konu, olgu, kavram, vs.) ve izleyiciyle heykelin görsel ya da dokunsal iletişime geçtiği bir mekânda (müze, galeri, park, sokak vs.) gerçekleşir.

8. Heykelde Bildirişimin Boyutları

Her tür bildirişimde olduğu gibi heykel bildirişiminde de üç temel boyut vardır. Bunlar dizimsel (Sintaktik), anlambilimsel (Semantik) ve edimbilimsel (Pragmatik) boyutlardır. Bu çalışma da heykel dizgesini irdelemeyi hedeflediğinden heykelle bu üç açıdan yaklaşmayı amaçlamıştır. “Yaşamla ilgili herhangi bir durumda ve insanın çevresiyle olan alışverişinde sintaktik ve semantik soyutlanmış olarak kalırlar. Örneğin gramer kitaplarını edebiyatla karıştırmamak gerekir. Gramer kitapları birer dil anatomisi çalışmasıdır, oysa yaşayan dil bambaşka bir şeydir. Bir dilin meta-dil olarak sınırlı kalıplar ve kurallar çerçevesinde incelenmesine dil-sistemi denir. Fakat bu, günlük kullanılan dil açısından çok şeyi dışarıda bırakır.”²¹

Kendini ifade etme biçimi olarak heykel sanatını seçmiş bir heykeltıraşın gerçekleştirdiği heykelinde ve bununla karşılaşan bir izleyicinin bu heykelle iletişiminde de dizimsel ve anlambilimsel kurallar soyutlanmış biçimde vardır. Bu yüzden bir dil sistemi olarak heykel dizgesinin incelenmesinde dizimsel ve anlambilimsel yönlerden saptanan kurallarla, heykelin yaşam içerisinde üretilmesi ve insanların bu sanat eseriyle olan iletişim ve etkileşimini karıştırmamak gerekir. Bu durumu Özer Kabaş şöyle açıklıyor: “Bu üç düzeyde, işaretler, bunların ilişkileri ve içerdikleri kurallar ele alınmaktadır. Fakat özellikle dikkat çekilmek istenen nokta, bu işaretleri kullanan kişinin ille de kuralları bilmesi gerekmediğidir. Bunları bilmeden de konuşup yazabilir ve etkili olarak fıkra anlatıp gülebiliriz. Çünkü kurallar bir anlatım dilinin içinde kalıtımsal olarak yoktur. Fakat anlatım dilinin analizinde ve incelemesinde kurallar olmadan inceleme olmaz. Bu incelemeye meta-dil diyoruz.”²² Burada görüleceği üzere bir kişinin heykel yapabilmesi için ya da bir heykelle iletişime geçebilmesi için bu kuralları bilme zorunluluğu yoktur.

Bu makalede bir mantıkçı ve analizci titizliği ve tutarlılığıyla, bir sistem, üstdil olarak kurgulanmak istenmekte ve bu bilimsel bir yöntemle gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Fakat heykel sanatını irdeleme üzerine geliştirilen sanat-bilimsel yöntemlerle bunun sonucu ulaşılan vargılar, heykel sanatının anlamı demek değildir. Yapılmaya çalışılan şey heykel anlatımını hem yapanlar hem de izleyenler açısından açıklamak, anlatım elemanlarını sınıflandırmak ve bu konudaki düşünselliğimizi disipline etmektir. Bu tür sınıflandırmalar görsel anlatım için yeterince incelenmediğinden; “Plastik sanatların elemanları olan renklerin, çizgilerin, alanların ilişkilerinin

²⁰ Rifat, a.g.e., s. 37.

²¹ Özer Kabaş, *Tüm-Çevresel Gerçekçilik*, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, No.69, İstanbul, 1976, s. 19, 18.

²² A.e., s.18.

sintaktik ilişkiler olarak ele alınması gerekirken, çoğu kez semantik ve hatta pragmatik düzeyde tartışmaya açılmıştır. Plastik sanat eserlerinin anatomisini meydana getiren sistemler çoğu kez sanatın kendisi imiş gibi ele alınarak işlenmiştir. Bu karmaşıklık plastik sanatlarında (öz, konu, biçim) sorunlarına açıklık getirmeyi geciktirmiştir. Alan ve hacim ilişkileri ve bunların semantik düzeydeki prensiplerin etrafında oluşturulmasının sanatın kendisi sanıldığı halen görülmektedir.”²³

Modern sanat akımlarının başlangıcından günümüze dek heykel sanatıyla ilgili olarak da aynı sorun yaşanagelmektedir. Heykelin anlatımı için gerekli olan dizimsel (sintaktik) boyut ve bu boyutun oluşumunda varlığını gösteren kurallar ile heykelin anlamsal (semantik) boyutu birbirine karıştırılmaktadır. Bu karmaşanın nedenlerinden ilki; heykel sanatındaki anlatım elemanlarının, bilimsel açıdan yeterince sınıflandırılmaması ve analiz edilmemesidir. Diğer bir neden ise; farklı ideolojilerce, plastik sanatların insan yaşamı ve sosyal ortamdan izole edilme isteğidir. Bir anlamda sanatları yaşamdan dolayısıyla insandan koparma girişimi olan bu projeler sonucu plastik sanatlar, asıl problemlerinin ve anlamının yapısal sorunlardan ibaret olduğu yanlışlığına düşmüştür.

Geçtiğimiz iki yüzyılda karşılaştığımız empresyonizmden minimalizme değin tüm bu akımlar çerçevesinde gerçekleştirilen heykellerin değerlendirilmesinde görülen o ki; genellikle heykelin gerçek yaşam ve insanla bağları değil, yapısal sorunları ya da sadece form yönü önemsenmiş gibi durmaktadır. Oysaki önemli olan; bu tür akımların biçimsel boyutu değil bu biçimleri belirleyen kurallar, bu kuralların ortaya çıkmasına neden olan sosyokültürel ortamlar ve bu ortamların düşünsel yapıları ile heykelin bunlarla kurduğu bağlantılardır. “İyi bir gramer kitabı hiçbir zaman sanat olmayacağı gibi, New York Central Park’a konmuş 5x5x5 metrelik metalden yapılmış ve nar kırmızısına boyanmış bir üçgen prizma da heykel sanatına sanıldığı kadar kolay giremez. Arı geometri, plastik sanatların içinde mantıksal ve matematiksel olarak yatan bir gerçektir. Pragmatik düzeye henüz ulaşmamıştır. Ama 5x5x5 metrelik üçgen prizma istenirse bir parka konur, zaten koyanlar, onu konur konmaz çevreyle ilişkiye girdiğini ve gerçek hayat düzeyine ulaştığını savunabilirler. Fakat bu, Yapay Bir Zorlamadır. Bu açıdan bakarsak, ölçeğinden ötürü çevreyle ilişkiye giren her nesne sanat düzeyine erişirdi. Bir şehre atılan bir bombanın açtığı çukur da etkili bir eksi-biçimdir. Etkisinin derecesi su götürmez. Böylesine bir biçimi, doğal hayatın gerçeklerinden sayıp, kabullenemeyiz. Sanat insanın gerçek çevresiyle olan bağını koparmadığı sürece sanattır.”²⁴

Heykelde Dizimsel (Sintaktik) Boyut; bu çalışmanın, göstergebilimsel temel kavramlar çerçevesinde heykelin ele alındığı 3, 4, 5 ve 6. bölümlerinde, heykel bildirişiminin bu boyutu irdelenmeye çalışılmıştır.

Heykelde Anlambilimsel (Semantik) Boyut; bu çalışmanın ‘Anlamlama Açısından Heykel’ başlıklı 9. bölümünde, bu konu detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

Heykelde Edibilimsel (Pragmatik) Boyutta; heykelin hem kişisel hem de toplumsal bağlamda gerçeklikle ne derece örtüştüğü, ne ölçüde içinde yaşanan çağın ve kültürün sorunlarıyla uğraştığı irdelenir. Bir anlamda sosyolojik ve psikolojik açılardan açıklama olarak da nitelendirilebilecek olan bu boyutta heykelin onu izleyen insanlar açısından ne tür işlevleri gerçekleştirdiği/gerçekleştirilmesi gerektiği ortaya konmaya çalışılır. Bu çalışmanın ‘Bildiri/Mesaj Olarak Heykel’ başlıklı 7. bölümünde heykelin edibilimsel boyutuna belli açılardan yaklaşmak amaçlanmıştır. Bu boyut bildirişimin en kapsamlı boyutudur, dolayısıyla daha da açılabilir.

Her tür bildiride olduğu gibi, heykel bildirisinde de en önemli yönlerden biri, bildirinin (mesajın) alıcılara algılanabilmesidir. Ancak bu olabildiği / gerçekleşebildiği sürece psikolojik ve sosyolojik etki veya işlevlerden söz edilebilir. Heykel bildirisinin algılanabilir olmasının belli koşulları vardır. Bir heykelde iletilmek istenen mesaj doğrultusunda kullanılan göstergeler, basit ve orijinallik arasındaki denge doğrultusunda kurgulanmalıdır. Aksi takdirde mesajın algılanmaması sonucu doğabilir. Örneğin göstergelerin aşırı basitliği, algılayıcı tarafından mesajın dikkate

²³ A.e., s. 19

²⁴ A.e., s. 19

alınmamasına neden olabileceği gibi, göstergelerin aşırı orijinalliği mesajın algılayıcı tarafından kavranamamasına neden olabilir.

Heykel bildirisinin algılanmasındaki bir diğer sorunsal da bildirinin yoğunluğudur. Bu durum heykelde aşırı şarj (yükleme) denilen olgudur. Heykeltıraş heykelinin çağrıştıracığı anlam ya da anlamların sınırını, hem de bu çağrışım için kullanmak zorunda olduğu form (biçim) zenginliğini kontrol etmek durumundadır. Bu kontrolün yitirilmesi durumunda heykel kompozisyonu görsel bir gürültüye dönüşür. Heykel kompozisyonundaki bu olguyu (gürültüyü) doğuran neden, heykeltıraşın biçim-içerik (gösteren-gösterilen) birlikteliğindeki dengeyi, amacı doğrultusunda doğru kurgulayamamasıdır. Heykeltıraş, bildirisinin gelişigüzellikten uzaklaşması için ve heykelini doğru yapılandırabilmek için simgeleri çok iyi tanımalı ve simgesel anlatıma hâkim olmalıdır. Tabi bununla iletişime geçecek olan karşı taraf için de, yani izleyiciler için de aynı yetkinlik gereklidir.

Heykeldeki bildiri alıcılar tarafından algılanabilsin diye biçim-içerik birlikteliğinde yapılandırılan heykel kompozisyonu, herkes tarafından algılanabilir ve anlaşılabilir olmayı hedeflemez. Çünkü böyle bir durumda bildirinin banallığe düşmesi ve düşünsel zenginliğini yitirmesi sonucu çıkar. Unutmamak gerekir ki: “Sanatsal yapıya sahip bir bildirinin en önemli niteliği ondaki zenginliğin algılama kapasitesini aşmasıdır.”²⁵

9. Anlamlama Açısından Heykel

Anlamlama, bir nesneyi, bir varlığı, bir kavramı, bir olayı, bunları anlayışımızda canlandırabilecek bir göstergeye bağlayan oluşturmaktır. Deney ya da bilgi, gerçeğin ‘anlamlanışı’ndan başka bir şey değildir. Teknikler, bilimler, sanatlar, türlü diller bunun özel görünüşleridir.”²⁶ Heykel, gerçeğin anlamlanış biçimlerinden biridir ve zihnimizde bir olayı, olguyu, kavramı vs. canlandırabiliyorsa bir göstergedir ve anlamlıdır. Heykel aracılığı ile gerçekliğin anlamlanmasında üç önemli öge vardır. Bunlar sırasıyla 1. heykel, 2. heykelin gönderme yaptığı şey ya da şeyler, 3. heykelin kullanıcıları yani heykeli yapanlar ve heykeli izleyenler. Bir gösterge olarak ele aldığımız ve incelediğimiz heykel, kendi dışında başka bir şeye gönderme yapan, duyularımızla kavrayabileceğimiz fiziksel bir şeydir. Ama varlığı, hem onu yapanların hem de onu izleyenlerin, onu bir gösterge olarak kabul etmelerine bağlıdır.

Heykel aracılığıyla gerçekleşen anlamlamada heykeli yapanlar (kodlayıcılar) ile o heykeli izleyenler (kodaçıcılar) arasında bir ayırım yapılamaz. Çünkü heykeli izleyenler de, heykeli yapanlar da aslında birer yorumlayıcıdır ve yorumlayıcı sadece, heykel göstergesinin kullanıcılarını niteleyen zihinsel bir kavramdır. Yazar da okur da, konuşmacı da dinleyici de, heykeltıraş da heykel izleyicisi de birer kullanıcıdır. Kısaca heykeli yontmak da, bu yontu üzerine düşünce üretmek de yaratıcı bir eylemdir.

“Göstergebilim iletişimi -ister kodlayıcı ister kod açıcı tarafından- iletilerde anlam üretme olarak görür. Anlam, iletide düzgünce paketlenmiş bir biçimde bulunabilecek mutlak, sabit bir kavram değildir. Anlamlandırma etkin bir süreçtir: göstergebilimciler bu sürece göndermede bulunmak için yaratma, üretme ya da müzakere etme gibi fiilleri kullanırlar. Kişi ve ileti arasında alıp vermeyi ifade eden müzakere etme, bu fiillerin belki de en kullanışlı olanıdır. Anlam gösterge, yorumlayıcı ve nesne arasındaki güçlü etkileşimin bir sonucudur. Tarihsel olarak konumlandırılmıştır ve zaman içinde değişebilir. Hatta ‘anlam’ terimini terk edip... ‘anlamlandırma edimi’ (semiosis) terimini kullanmak yararlı olabilir.”²⁷

Heykel aracılığıyla gerçekleşen iletişimde de, kısa birkaç cümleyle dile getirilebilecek, heykeli yapandan heykeli izleyene aktarılan, mutlak ve sabit bir anlamın varlığından değil, karşılıklı bir anlam üretiminden söz edilebilir. Heykeldeki anlamlama, gösterge (heykel), göstergenin gönderme yaptığı gerçeklik ve yorumlayıcılar arasında, sürekli ve güçlü bir etkileşimi gerektirir. Bir heykel kesin olarak tanımlanabilecek tek bir anlama sahip olamaz. Yüklenen anlam,

²⁵ A.e., s. 16.

²⁶ Pierre Guiraud, *Anlambilim*, Çev. Prof. Dr. Berke Vardar, Multilingual, İstanbul, 1999, s. 23.

²⁷ John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, Çev. Süleyman İrvan, Bilim Sanat Yayınları, Birinci Basım, Ankara, 1996, s. 69.

kullanıcıların deneyimlerine bağlı olarak belirli sınırlar içinde değişir. Bu sınırlar toplumsal uzlaşım larca belirlenir ve bu sınırlardaki değişimler de kullanıcılar arasındaki toplumsal ve psikolojik farklılıkları doğurur. Bir gösterge olan heykelde, gösterenle gösterilen arasındaki ilişkinin kurulmasıyla, heykel aracılığıyla anlamlama gerçekleştirilmiş olur.

Bizler dış dünya olgu veya nesnelere hakkında kavramlar aracılığı ile düşünürüz. Kafamızın içinde dış dünya olgu ve nesnelere kendileri değil, onların izdüşümü olan kavramlar vardır. Dolayısıyla kavramlar dış dünya nesnelere soyutlaması ve zihnimizdeki gösterenlerdir, bu gösterenlerin gösterilenleri ise dış dünya nesne ve olgularıdır. Bu durum bize şunu göstermekte; kavramlar aracılığıyla dış dünya nesne ve olguları gösterilebildiği gibi, nesnelere aracılığı ile de kavramlar gösterilebilir. İşte bu durum tam da plastik sanatların işleyiş mekanizmasını ele verir. Tüm sanatlarda olduğu gibi heykel sanatında da bu çift yönlü olarak işler. Yani dış dünya nesne ve olgularından edindiğimiz deneyim ve bilgiler, kavramlara, kavramlar da bir heykele dönüşebildiği gibi, kendisi de sonuçta sanatsal bir nesne olan heykelle karşılaştığımızda, heykelle aramızda gerçekleşen görsel diyalog, kavramlara, kavramlar da özgün ve öznel bilgi ve deneyimlere dönüşebilmekte.

Sanatlar aracılığıyla düşünce üretebilmenin günlük düşünme biçimlerinden bir farkı da kavramsal düşünmeyle imgesel düşünmenin bir arada gerçekleşiyor olması olabilir. Çünkü kavramlar, her ne kadar dilde hiçbir zaman tam olarak ifadesini bulamayan bir potansiyaliteye sahip olsalar da, kavram olmalarını ve bir dil içinde yer almalarını, herkes tarafından kabul edilmiş ve uzlaşmış olan sınırlı bir anlam taşıyor olmalarına borçludurlar. Yani kavramlar bir şey hakkındaki tekil izlenimi değil, o şeyin tasarımını gösteren genel şeye karşılık gelirler. Oysa imgeler bir şey hakkındaki tekil izlenimlerdir ve çok daha geniş bilgi taşıyan zihinsel nesnelere. Bu farkı kavramak için bir 'ağaç' sözcüğünü okuduğumuz ya da duyduğumuzda zihnimizde canlanan bilgilerle, bir 'ağaç görüntüsü' nü düşündüğümüz ya da gördüğümüz zaman zihnimizde canlanan bilgi potansiyelini karşılaştırmamız yeterlidir.²⁸ Heykelsel düşünemilmede ve heykelin anlamlandırılmasının gerçekleşmesinde bu iki tip bilgi ve düşünme biçimi de, bu iki tip bilgi ve düşünme biçiminin birbirine dönüştürülebilme yetisi de gerekli olmaktadır.

Heykelde anlamlama temel iki aşamada ele alınabilir, bunlar sırasıyla 'Düzanlam' ve 'Yananlam' katmanlarıdır.

Heykelde Düzanlam Düzeyi; "göstergenin göstereni ve gösterileni arasındaki ilişkiyi ve göstergenin dışsal gerçeklikteki göndergesiyle ilişkisini betimler. Düzanlam, göstergenin ortakduyusal, aşikâr anlamına gönderme yapar."²⁹ Heykelde düzanlam bir bakıma, herhangi bir heykele bakan herkesçe akla gelen ilk kavramdır. Örneğin bir kadın büstüne bakıldığında onu izleyen tüm insanlarca 'bu bir kadın büstüdür' denmesi o heykelin düz anlamıdır. Bu vargı söz konusu büstün ikincil özelliklerini içermez. İlk anlam bakılan heykelin neyi yansıttığı ile ilgilidir. Oysa bir göstergenin sanatsal bir gösterge olabilmesi için ya da bir kadın başından hareketle gerçekleştirilen üç boyutlu bir portre çalışmasının heykel olabilmesi için öykünme ve yansıma amaçlarını aşmış olması gerekir.

"Sanat göstergelerinde birincil yansıma işlevi aşılarak, gösterge, gerçeği belli bir biçimde aktarmasını sağlayan ikincil özelliklerle donanmıştır. Böylece, sanat fotoğrafı vesikalık fotoğrafla karşılaştır: Nasıl ressamın sanatı, sanat kaygısı gütmeyen fotoğrafçının zanaatıyla, plak, yorumla, vb. karşılaştırırsa."³⁰ Her sanat nesnesinde olduğu gibi her heykelde de bir düzanlam katı vardır. Ama anlamlamada bu katın aşılabilmesi gereklidir. Yoksa modle edilmiş olan ve bakıldığında herkes tarafından ortak bir adlandırmayla tanımlanabilen her üç boyutlu nesne heykel değildir.

Heykelde Yananlam; "göstergenin, kullanıcıların duygularıyla ya da heyecanlarıyla kültürel değerleriyle buluştuğunda meydana gelen etkileşimi betimlemektedir."³¹ Heykeldeki yanamlar, heykeli yapan ya da izleyenlerin yani kullanıcıların duygu, heyecan, kültürel değer ve

²⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, İkinci Basım, Ankara, 1997, s. 370-402.

²⁹ Fiske, a.g.e., s. 116.

³⁰ Guiraud, a.g.e., s. 29.

³¹ Fiske, a.g.e., s. 116.

yetkinlikleriyle, heykel arasında gerçekleşen etkileşimleri sonucu varabilecekleri düz anlam sonrası anlam katmanlarıdır. Yani herkesçe varılan yüzeysel anlam değil de daha öznel ve daha derinde bulunabilecek anlamların keşfidir.

Belki burada önemle üzerinde durulması gereken nokta kültürel birikimdir. Çünkü yananamları kavrayabilmenin ya da bunları üretebilmenin ön koşulu kültürdür. Sanayi devrimi ve modern ütopyanın vadettiği, mükemmellik iddiasındaki toplumsal yapıların iflas ettiği günümüzde, tek tek kişiler ve toplumlar bu yaşam tasarımları içinde yabancılaşma sorunları yaşamaktadır. Yabancılaşmanın ortadan kaldırılabilmesi için, insanların kendiliyebilirlik mekanizmalarını çalıştırmaları, şeyleri dönüştürebilmeleri gerekmektedir. Bu ve benzer modern kültürel sorunlar hakkında belli bir anlayışa sahip olmadan, çoğu modern heykelin yananlam boyutuna geçebilmek oldukça güçtür.

Heykelde yananlam konusunda bir diğer önemli nokta da şifre kavramıdır: “Bir sanatçı, eğer iyi ve özgün bir sanat yapıtı vermek istiyorsa, hep yeni bir şifre oluşturma kaygısı taşır. Ne var ki, yeni şifre, eski şifrelerin ipuçlarıyla çözülemiyorsa, yapıt o denli bireysel kalır ki, yalnızca kendini yaratan sanatçı (ve belki de sanatçının bir iki yakını) tarafından anlaşılır, dolayısıyla izleyiciyle sanat yapıtı arasında iletişim kurulamaz. Öte yandan şifre çok kolay çözülyorsa, bu da yapıta, ‘bayağı, sıradan’ gibi sıfatların yakıştırılmasına yol açar.”³²

Bir heykeltıraş yapıtıyla özgün yananamlar üretilmesine neden olmak, izleyici de bu yeni yananamlara ulaşabilmek istiyorsa, kendilerinden önce gerçekleştirilen heykellerdeki şifre ve deşifreler hakkında bilgi sahibi olmak zorundadırlar. Bu bir anlamda heykel geleneği ile olan bağlantıdır. Fakat burada gelenekten sınırlı bir biçimde sadece bir kültüre ait olarak değil, kültürlerarası ya da içinde yaşanan kültürün ötesi bir anlamda söz edilmektedir. Ancak böylesi bir birikimle yeni şifreleri kurmak veya onları çözmek mümkün olabilir. “Aslında hiçbir sanat yapıtı daha önceki çağların birikiminden ve güncellikten tam olarak kurtulamaz, bunları özümseyip yeniden yoğurup norm olma mükemmelliğine eriştiğinde de kalıcılık kazanır.”³³

Sonuç

Heykel sanatı hakkında görülen en önemli sorunlardan biri, onun değerlendirilmesi aşamasında, biçim ile içeriğin sürekli birbirine karıştırılıyor olmasıdır. Bunun temel nedenlerinden biri, bu sanat disiplini hakkında yapılan kuramsal çalışmaların yetersizliği, bir diğeri ise, bu eksiklikle yoğrulmuş terminolojinin heykel sanatı hakkında daha nitelikli düşünce üretmeye elverişli olmamasıdır.

Göstergebilimsel metodoloji ve kavramlar çerçevesinde incelenmesi sonucu görülmüştür ki; Heykel Sanatı denilen şey, kendine has bir Dil Sistemi’dir ve Heykel dediğimiz tek tek sanat nesnelere de, bu sistemle ilişkili olarak oluşturulmuş Gösterge Dizgeleri’dirler. Dolayısıyla bir gösterge olan heykelin hem gösteren hem de gösterilen boyutları vardır ve bu boyutlar hem kendi içlerinde, hem kendi aralarında, hem de kendi dışlarında başka göstergelerle belli kurallar çerçevesinde ilişkilidirler. Heykel bu kavramsal çerçevede açıldığında görülür ki; salt formbilgisel boyuta hâkim olunarak gerçekleştirilen üç boyutlu nesnelere, heykel olma niteliğini kazanamazlar. Her tür sanatsal dizgede olduğu gibi, heykel dizgesinde de amaç, anlam üretimini sağlayabilmektir. Bunun için formbilgisi gereklidir, ama tek başına yeterli değildir, heykelin anlamı salt yapısal kurgusu değildir. Her sanat nesnesi gibi heykel de kendi dışında bir şeyi işaret etmek zorundadır. Heykel sanatı tıpkı tüm diğer sanatlar gibi, insanla bağımlı koparmadığı sürece sanattır.

İletişim ve anlamlama kavramları çerçevesinde incelendiğinde, anlam denilen şeyin, çift özneyi ve bir nesneyi gerektiren, üçlü bir etkileşimle varolduğu görülmüştür. Bir heykel, yapan dan izleyene, sabit sınırları olan, paketlenmiş bir anlamı aktaran bir aracı değildir. Bu noktada hem heykeli yapanın, hem de onu izleyenlerin, eşit ölçüde yaratıcı bir eylem içerisinde olmaları gerekmektedir. Heykelde bir ‘anlam’dan çok; heykeltıraş, heykel ve heykel izleyicisi üçgeninde gerçekleşen bir ‘anlamlandırma’dan söz edilebilir.

³² Erkman, a.g.e., s. 75.

³³ A.e., s. 79.

Kaynakça

- Cevizci, Ahmet**, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, İkinci Basım, Ankara, 1997.
- Erkman, Fatma**, *Göstergebilime Giriş*, Alan Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul, 1987.
- Fiske, John**, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, Çeviren: Süleyman İrvan, Bilim Sanat Yayınları / Ark, Birinci Basım, Ankara, 1996.
- Guiroud, Pierre**, *Anlambilim*, Çeviren: Berke Vardar, Multilingual, İstanbul, 1999.
- Kabaş, Özer**, *Tüm-Çevresel Gerçekçilik*, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul, 1976.
- Kıran, Ayşe**, *Dil İle Resimin Buluştuğu Yer*, Anadolu Sanat Dergisi 2, Eskişehir, Kasım 1994.
- Palmer, Mary Lisa ve Chaussende, François**, *Yazılar/Alberto Giacometti*, Çeviren: Aykut Derman, Yapı Kredi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1998.
- Rifat, Mehmet**, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1*, Yapı Kredi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1998.
- Rogers, L.R.**, *Heykelsi Düşünme-1*, Çeviren: Adem Genç, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Yazıları IV, Ankara, 1992.
- Tuna, Erhan**, *Göstergebilimsel Bir Yaklaşımla Ortaoyunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.
- Wollen, Peter**, *Sinemada Göstergeler ve Anlam*, Metis Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 1989.